

Tomislav Marasović

PRILOG DATIRANJU FRESAKA IZ JUGOISTOČNOG
KVADRANTA DIOKLECIJANOVE PALAČE

UDK 75.052.032 (479.13 Split)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 18. III 1988.

Tomislav Marasović
Filozofski fakultet Zadar,
OOUR Split
N. Tesle 12
58000 Split

Freske na dvama ulomcima zida Dioklecijanove palače, pronađenim 1969. prilikom iskopavanja substrukcija u jugoistočnom kvadrantu u okviru zajedničkog jugoslavensko-američkog projekta istraživanja, dio istraživačkog tima već odmah nakon nalaza smatrao je izvornim freskama iz Dioklecijanova doba.

Nedavno pronađene i proučene antičke freske iz Celja (Celeia) u Sloveniji iz I i II st. n. e., koje su svojom tehnikom izrade i motivima veoma bliske ulomcima fresaka iz Splita, važan su prilog i za konačno datiranje fresaka iz jugoistočnog kvadranta Palače u izvorno Dioklecijanovo doba.

Prilikom iskopavanja u jugoistočnom kvadrantu Dioklecijanove palače, koje je poduzeto u okviru zajedničkog jugoslavensko-američkog istraživačkog projekta (1986—1974), pronašla su se, među ostalim i dva ulomka antičkog zida s freskama. Do tog nalaza je došlo u tzv. Sektoru 2 u Lukačićevoj ulici, koji je zahvatio krajnji istočni dio prizemnih dvorana, smještenih uz sami istočni perimetralni zid između jugoistočne ugaone i pravokutne kule Palače.¹⁾ Ulomci zida pripadali su zgradama Dioklecijanova rezidencijalnog bloka u gornjem katu a pronađeni su u substrukcijama među ostalim nasipom kao urušeni dijelovi zida. Veći ulomak (dužine 1.53 m i širine 1.25 m) i manji ulomak (0.48 m × 0.45 m) pronađeni su s freskama na jednoj strani. Tehnika gradnje rustičnog zida, poravnatog nizovima opeka (opus incertum mixtum) isto kao i vezano sredstvo nesum-

njivo su ukazali na antičko porijeklo tih ulomaka, odnosno na organske dijelove zida Dioklecijanove palače, sasvim u skladu s načinom gradnje ostalih dijelova carevih apartmana u južnoj četvrtini. Kako su pronađeni ulomci zida bili sasvim raspukli, a jedan od njih i velikih dimenzija, odnosno težine, to je bila isključena mogućnost integralnog očuvanja i prenošenja s mjesta nalaza, pa se pažnja usmjerila na zaštitu freska. Stoga se odmah prišlo prvoj konzervaciji *in situ*, da bi se freske očuvale na pronađenim ulomcima, a u drugoj fazi pozvana je specijalizirana ekipa iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture Srbije, da primjenom metode odjeljivanja izvadi freske sa raspuklih ulomaka zida.²⁾ Izvađene freske vraćene su zatim na posebno pripremljene panoe, pa se veći ulomak nalazi danas u Urbanističkom zavodu Dalmacije a manji u Zavodu za zaštitu spomenika kulture, dakle u dvjema jugoslavenskim institucijama sudionicima u zajedničkom jugoslovansko-američkom projektu istraživanja Dioklecijanove palače.

Ulomci fresaka na oba pronađena dijela zida pokazuju isti ukras. Na većem ulomku vidi se dio zavjese, koju čine polja u obliku štitova ili ljuska, koja nastaju geometriziranim spletom biljnih motiva. Tako nastale površine su bijele boje, a njihovi rubovi, odnosno biljke što ih okružuju, crne su u jezgri, a smeđe u konturama. Na rubovima zavjese su trake smeđe, žute i zelene boje. Na sačuvanom fragmentu vidi se tridesetak takvih »štitova«, poredanih u četiri horizontalna niza. Na manjem fragmentu ostalo je samo šest takvih bijelih polja obrubljenih crnim i smeđim florealnim motivima, ali nema ruba zavjese.

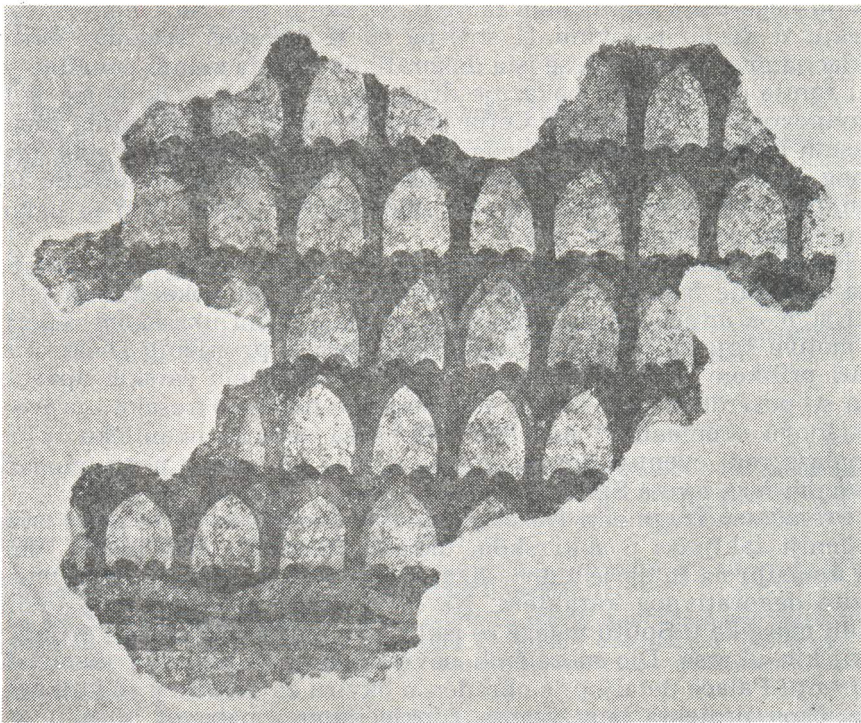
Pitanje datiranja pronađenih fresaka postavilo se odmah nakon nalaza 1969. godine. Jugoslavenski dio istraživačke ekipe bio se odmah opredijelio za dataciju koja te freske vezuje uz samu građu Dioklecijanove palače.³⁾ Tome u prilog bilo je nekoliko okolnosti:

1) Freske su prvi i jedini ožbukani sloj, nanosene na zid za koji je sa sigurnošću ustanovljeno da je antički. Ako bismo prihvatili mogućnost da je taj antički zid u gornjem stambenom katu Dioklecijanovih apartmana mogao nadživjeti antičko razdoblje i biti ožbukani u jednom kasnijem (srednjovjekovnom) razdoblju, teško bi bilo objasniti pomanjkanje ostataka prvobitnog antičkog sloja žbuke ili neke druge vrste oblaganja zida (mozaika, mramorne inkrustacije i sl.). Pri detaljnoj analizi ulomaka zida nije, međutim, pronađen nikakav trag nekom prethodnom obloženom sloju.

2) Tehnološka analiza pronađenih fresaka, koju je izradila specijalistička radionica Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture (kasnije u sastavu Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Srbije), pokazala je karakterističnu antičku strukturu pronađenih fresaka.

3) Dekoracija fresaka već tada je shvaćena kao slikarska transpozicija inače poznatog kasnoantičkog motiva ljusaka koji naročito dolazi do izražaja u starokršćanskim reljefima. Taj se motiv javlja i na kasnoantičkim podnim mozaicima (npr. u Tunisu), pa njegovo prenošenje u fresko-tehniku uz primjenu nešto drukčijih ukrasnih elemenata izgleda sasvim logično.

Kako ipak nije bilo izravnih analogija za novopronađene freske, iz Dioklecijanove palače u drugim poznatim primjerima antičkih fresaka,

Antička freska iz Dioklecijanove palače

a s druge strane sami »štitovi« ostavljali su mogućnost stanovitih usporedbi i sa srednjovjekovnim motivima, to je problem datiranja tih nalaza ostao otvoren u zajedničkim stavovima (bez obzira na to što se pojedini istraživači odmah izjasnili za antičko porijeklo tih fresaka) i nije definiran u objavljenim izvještajima.

Nedavno sam se upoznao s rezultatima istraživanja pojedinih antičkih lokaliteta u Sloveniji, na kojima su pronađeni i ulomci rimskih fresaka.⁴ Usporedba tih nalaza s pojedinim ulomcima u Splitu pruža nove dokaze da freske iz jugoistočnog kvadranta Palače zaista pripadaju Dioklecijanovu vremenu. Najveće analogije sa splitskim freskama pokazuju nedavni nalazi u Celju.⁵ Tamo su u Gledalinskoj ulici otkriveni fragmenti zidnih slika visoke kvaliteta koji predstavljaju slikarske imitacije mramora, ili su pak ukrašeni različitim biljnim ili životinjskim motivima. Posebno je zanimljiv pronađeni fragment freske koji iznad ukrasne trake pokazuje takav štit, oblikom i slikarskim tretmanom veoma sličan odgo-varajućem motivu iz Dioklecijanove palače, kojemu tamna bordura završava pri vrhu trolistom.

Analogije s ukrasom zavjese na ulomcima fresaka iz Dioklecijanove palače više su nego očite. Ovdje se ne radi samo o istom likovnom izra-

žavanju nego čak i identičnom motivu. Freske iz antičke Celeie istraživači datiraju u drugu polovinu II st.⁶⁾ pa su ti primjeri svakako stariji od Dioklecijanove palače. Da se ista dekorativna obrada zidnih površina javlja čak i ranije od tog doba pokazuje drugi nalaz iz Celeie, do kojeg je došlo u Savinovoj ulici današnjeg Celja. Tamo je među fragmentima različitih ukrasnih rješenja pronađen i jedan za nas posebno zanimljiv zbog prikaza biljnog motiva, slikarski tretiranog na isti način na koji florealni ukrasi ispunjaju zavjesu na freskama u Dioklecijanovoj palači. Taj se nalaz datira u drugu polovicu I st. n. e.⁷⁾

Nalazi fragmenata rimskih fresaka iz Celja, prema tome, dragocjeni su za datiranje fresaka u Dioklecijanovoj palači jer pokazuju da je već u I i II st. n. e. antičko zidno slikarstvo imalo u svom ukrasnom repertoaru iste motive koje su jedno ili dva stoljeća kasnije primjenili Dioklecijanovi slikari prilikom izrade fresaka u jugoistočnom dijelu carskih apartmana. Time su potvrđene naše ranije atribucije pronađenih fresaka upravo Dioklecijanovu vremenu⁸⁾ i konačno uklonjena sumnja u antičku izvornost tih nalaza radi eventualnog vezivanja zidnog ukrasa uz neku od srednjovjekovnih faza života Splita.

Premda su fragmenti fresaka i suviše skromni da bi se mogli stvarati određeni zaključci o slikarskom ukrasu Dioklecijanove palače, oni već sada upućuju na to da je zidno slikarstvo u Palači, poput podnih mozaika, izrazito dekorativnog karaktera. Na svim dosad pronađenim površinama podnih mozaika u Splitu nalaze se isključivo motivi pletenica i drugih geometrijskih ukrasa. Dio mozaičnih površina koji se nalazi u jugoistočnom kvadrantu Palače detaljno je obrađen u okviru zajedničkog jugoslavensko-američkog projekta istraživanja Dioklecijanove palače.⁹⁾

Kad se na odgovarajući način obrade mozici pronađeni i u drugim dijelovima Palače (dosad registrirani na nekoliko mjesta u sjeveroistočnom kvadrantu), bit će moguće dati cjelovitu ocjenu mozaičnog slikarstva, za koje se već sada može ustvrditi da kvalitetom obrade, naročito na pojedinim područjima, znatno zaostaje za visokom umjetničkom i tehničkom razinom graditeljskih i klesarskih radova. Takvoj detaljnoj obradi trebat će priključiti i spomenute, makar i skromne, ostatke fresaka. Svrha ovih redaka samo je u tome da se potvrdi antička izvornost pronađenih ulomaka, kao što se to pretpostavilo već prije dvadeset godina prilikom njihova otkrića i konzervacije.

B I L J E Š K E:

- 1) S. McNally, J. Marasović, T. Marasović: Dioklecijanova palača, izvještaj o Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja, Drugi dio, Split, 1977. Isti autori: Diocletian's Palace, Report on Joint Excavations, Part two, Split, 1976.
- 2) Vađenjem i konzervacijom fresaka rukovodio je Rajko Sikimić.
- 3) T. Marasović: Novi prilozi poznavanju Palače, Slobodna Dalmacija, Split, 8. X 1972.
- 4) Na nalaze u Sloveniji ljubazno me upozorila Lj. Plesničar-Gec, koja je nove rezultate objelodanila u članku: Wall-Paintings in Slovenia, Cahiers d'Archéologie Romande, 43, Avenches, 1987, str. 219—226, 259—260.

- 5) V. Volšek: Die Figuralmotive der Wandmalerai aus Celeia, Cahiers d'Archeologie Romande, 43, Avenches, 1987, str. 227—232.
- 6) Ibid.
- 7) Ibid.
- 8) T. Marasović: Dioklecijanova palača, Beograd, 1982, sl. na str. 81.
- 9) C. Smith: The Roman Mosaics, Diocletian's Palace: American-Yugoslav Joint Excavations, Part Three.

Tomislav Marasović

CONTRIBUTO ALLA DATAZIONE DEGLI AFFRESCHI NEL QUADRANTE
SUD-ORIENTALE DEL PALAZZO DI DIOCLEZIANO

Riassunto

Durante gli scavi nel quadrante sud-orientale del Palazzo di Diocleziano a Split nell'ambito del progetto jugoslavo-americano, furono ritrovati nel 1969. due frammenti del muro, coperti dell'intonaco cogli affreschi, appartenenti ai vani del complesso residenziale, caduti nelle settostrutture.

I dirigenti jugoslavi del progetto, hanno attribuito gli affreschi ritrovati all'epoca Dioclezianena, basando la datazione sui seguenti elementi:

a) Gli affreschi presentano il primo e l'unico strato intonacato del muro, indubbiamente datato all'epoca Dioclezianea. Una eventuale decorazione posteriore (medievale) si avrebbe certamente attaccata allo strato inferiore dell'intonaco romano, e questo non era il caso.

b) L'analisi tecnica, effettuata dall'Istituto per la protezione dei monumenti di Serbia (Belgrade) ha indicato la caratteristica tecnologia romana degli affreschi.

c) La decorazione, che dimostra una tenda dipinta, composta dagli »scudi«, riflette una trasposizione pittorica dei caratteristici motivi delle »squame« in una composizione floreale.

Le scoperte recenti degli affreschi nell'antica Celeia in Slovenia, datati nei secoli I e II, coi motivi e la tecnica molto simili agli affreschi ritrovati nel 1969. a Split, sono — secondo l'autore — delle importanti prove ulteriori per la datazione degli affreschi del quadrante sud-orientale del Palazzo all'epoca originaria Dioclezianca.